

РОЗДІЛ 1

ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

УДК 371.13(4)

КРЕМЕНЬ В.Г.

м. Київ, Україна

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ІМПЕРАТИВ: НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі толерантності як імперативу. Акцент зроблений на національній ідентичності у добу глобалізації.

Ключові слова: толерантність, національна ідентичність, глобалізаційні процеси, європейські цінності.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На початку лютого 2011 р. у Мюнхені відбувалася 47-ма Міжнародна конференція з безпеки. Конференція була започаткована 1962 р., а нині стала своєрідним політичним аналогом світового економічного форуму в Давосі. Спершу коло учасників конференції було досить вузьке – практично це було місце, де США узгоджували з європейцями політику в рамках НАТО. З часом до роботи конференції стали залучати країни Центральної та Східної Європи, а згодом і деякі азійські держави. Нині в роботі цього форуму брало участь 70 країн світу, що, на думку оглядачів, дещо понизило значення конференції – не в останню чергу через те, що в Мюнхен стали запрошувати все більше гравців, серед яких далеко не кожен сповідує європейські цінності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саме на положенні про європейські цінності й хотілося би заострити увагу, хоча в силу останніх подій на Близькому Сході в фокусі обговорення на форумі стояли проблеми соціальних потрясінь у Тунісі та Єгипті. За словами Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна, “в основі кризи близькосхідних країн лежить незахищеність людини”. Та сама незахищеність, що “росте на основі несправедливості там, де не дотримуються прав людини”.

Проблему незахищеності людини порушив у своєму виступі і прем'єр-міністр Великої Британії Девід Кемерон. Він закликав британців та їхніх європейських партнерів відмовитися від тієї доктрини мультикультурності, яка “заохочує сегрегацію”, тобто життя у відокремлених одна від одної етнічних спільнотах. Саме в цих закритих спільнотах, на його думку, ідеологам екстремізму легше пустити корені. За словами Кемерона, “Європі пора проснутись і побачити, що відбувається у її країнах. Під загрозою не лише наші життя, але й сам життєвий уклад”. Відтак “слід відкрито заявити про відмову від пасивної толерантності”, оскільки “політика мультикультурності нас підвела, настав час лібералізму з м'язами”.

Очевидно, що випадок у Великій Британії слід розглядати в довгому ряду подібних подій. Насамперед варто нагадати, що з подібними претензіями європейська ліберальна громадськість постійно апелює до президента

Франції Ніколя Саркозі, проти якого розгорнута справжня інформаційна війна. Президенту дорікають, що він розганяє активну боротьбу за дотримання мусульманами світських законів Франції як європейської країни. У відповідь опонентам глава МВС Бріс Ортефе ще на початку серпня 2009 р. заявив про те, що буде висилати на історичну батьківщину тих іммігрантів, які допускають і проповідують багатоженство, жіноче обрізання та інші порушення законів Франції. Більше того, цей захід мають намір поширити навіть на тих, хто народився вже у Франції і натуралізувався. І це не просто заяви. Показово, що ще 2004 р. було прийнято закон про заборону на носіння хіджабу у вищих Франції, а в липні 2010 р. – закон про заборону ношення цього елемента одягу і в інших громадських місцях. Іншим радикальним кроком з боку Саркозі стала висилка з країни 800-т ромських (циганських) нелегалів.

28 листопада 2010 р. у тихій Швейцарії було введено закон про заборону будівництва мінаретів під тим приводом, що вони є чужим елементом для традиційної швейцарської культури і символізують собою “політико-релігійне прагнення до влади”. Подібні заходи щодо мусульман були вжиті ще в кінці квітня 2010 р. в Бельгії, де місцеві депутати пояснили, що спонукою до цих кроків стала необхідність утвердження європейських цінностей. Два місяці по тому на подібні дії наважилася влада в Іспанії. Боротьба за обмеження мусульманських символів ведеться у Швеції. В Нідерландах, Італії та ряді земель Німеччини уже діє заборона на ношення мусульманського одягу у навчальних закладах. Більше того – у Німеччині готується ряд законодавчих актів щодо підписання кожним іммігрантом “білля про лояльність”, де він братиме на себе обов'язок у певні терміни вивчити німецьку мову, знати основні віхи історії та дотримуватися європейських цінностей у житті та побуті.

Про те, що такі заходи являють собою тривалу тенденцію, а не якусь данину перехідному моменту, свідчила заява канцлера Німеччини Ангели Меркель у жовтні 2010 р. В ній вона наголосила, що спроби її країни побудувати мультикультурне суспільство зазнали цілковитої поразки, а концепція мультикультурності, що передбачає мирне співіснування людей, які репрезентують різні куль-

турні традиції, у Німеччині не спрацьовує. Глава уряду поставила до іммігрантів вимогу: “Ті, хто хоче стати частиною нашого суспільства, повинні не тільки дотримуватися наших законів, але й говорити нашою мовою”.

Всі останні вибори в країнах Європи показали, що проблеми імміграції, небажання приїжджих з інших країн інтегруватися в суспільство стають усе більшим головним болем для європейців. Усталеним політичним фактом в Європі стала стрімка активізація діяльності правих та ультраправих. Все це вимагає більш ґрунтовного аналізу зазначених вище фактів.

З нашого боку було б непоправною помилкою вважати, що ці процеси відбуваються аж ген там у Європі, й сподіватися, що вони обійдуть стороною молоде підростаюче покоління України. Тим більше, що нині наше суспільство перебуває у стані біфуркації, коли із ситуації невизначеності можуть прорости й набрати сили досить-таки несподівані варіанти. І не факт, що вони забезпечуватимуть подальший поступ України, а не підриватимуть ще неусталені традиції української державності закликами до радикального націоналізму. Отож, постає проблема толерантності щодо представників інших етносів, а відтак необхідність поглибленого аналізу процесів формування національної ідентичності в добу глобалізації.

Насамперед, слід виходити не з протиставлення цивілізацій, а з факту подвійної моралі ринкового фундаменталізму у його версії агресивного імперіалістичного глобалізму (не глобалізації як об’єктивного процесу!). Цей глобалізм дуже чітко акцентує на створенні світової спільноти без кордонів у тому випадку, коли йдеться про вільне переміщення товарів, фінансів і послуг, відповідно, й отримання надприбутків. Однак у адептів цього глобалізму відразу ж виникає ефект “подвійної моралі”, коли справа починає стосуватися вільного переміщення людей. Часто в багатих розвинутих країнах одні і ті ж діячі рішуче вітають глобалізацію як передумову вільного доступу своїх товарів і послуг на чужі ринки, але відразу ж змінюють свою позицію і проголошують антиімміграційні гасла, коли справа торкається вільного пересування людей. Пояснення одне: йдеться про збереження своєї національної держави із звичними культурними традиціями та усталеним способом життя.

Власне, ніхто сьогодні не взявся б дати однозначну оцінку об’єктивному процесу глобалізації. Часто дискурс із цієї проблеми чимось нагадує нарікання на погоду – про це можна багато і залюбки говорити, але навряд чи можна чомусь кардинально зарадити. Хіба що одягтися по сезону та прихопити парасольку. Але чи є захист від глобалізованої зміни міжнародного соціально-економічного клімату? Український професор А. Гальчинський ставить такий діагноз: ринковий фун-

даменталізм зробив глобальну капіталістичну систему хворою і недієздатною. Ідеться не лише про економіку. Особливо пригнічує поширення через відповідні механізми суто ринкових принципів поведінки на всі інші – неекономічні – сегменти людського життя. Відбувається відторгнення морально-етичних і духовних цінностей, напрацьованих людством у процесі історичного розвитку. Зведення мотиву прибутку до рангу етичного принципу є своєрідним збоченням цієї глибоко й безнадійно хибної ідеології.

Цей ринковий фундаменталізм викликає як відчуття відторгнення, так і намагання будь-якого ствердити національні духовні цінності. На думку директора Лондонської школи економіки Ентоні Гіденса, “нехай на гірше чи на краще, та ми просуваємося уперед до глобального ладу, якого ніхто повністю не розуміє, але наслідки якого ми усі відчуваємо”. З одного боку, пояснює він, “глобалізація є причиною відродження локальних культурних ідентичностей у різних частинах світу”. З другого боку, “глобалізація, звісно ж, не простує шляхами справедливості і аж ніяк не є милосердною за своїми наслідками. Для великого загалу людей, які живуть поза межами Європи і Північної Америки, вона дискомфортна...”

Отже, першопричина духовного спротиву глобалізму не так в культурному консерватизмі чи прагненні до зашкарублості старих і віджилих звичаїв та традицій, як насамперед у порушенні принципів соціальної справедливості. Людей, власне, бентежить оцей описаний Гіденсом своєрідний “коктейль”: відродження “локальних культурних ідентичностей” відбувається за “несправедливих” часів і “немилосердних наслідків”. Тут згадуються слова літературного героя: “Люди як люди, але їх зіпсувала житлова проблема”. Глобалізація, яка в нинішній версії економічного ринкового фундаменталізму націлена в основному на накопичення багатства, часто ігнорує при тому соціальні і культурні виміри суспільства, скупчує іммігрантів у бідних регіонах, своєрідних “расово-етнічних гетто”, і тим самим неминуче провокує соціальні виступи і прагнення до зміни існуючої системи соціальної несправедливості. Вихід тут вбачається в одному: нинішній світ, у якому панує сваволя і пригнічення щодо іммігрантів, має стати відкритішим для вільного пересування не просто товарів і капіталів, а також і людей – нехай навіть і регульованого якоюсь світовою організацією міграції абощо.

Однак, з другого боку, гірка правда полягає в тому, що кількість іммігрантів, яку ці країни могли б прийняти для підтримання звичного рівня життя, набагато менша ніж у реальності. Так, наприклад, гостра реакція Голландії на зростання частки марокканців і турків у населенні країни (в десять разів за останні 30 років) є такою саме тому, що іммігранти не виявляють належної толерантності

й у більшості своїй не приймають голландські звичаї і спосіб життя. Те саме відбувається і в інших країнах Європи. Де ж вихід із цього глухого кута?

Як один із варіантів, на думку Збігнева Бжезінського, Європейський Союз міг би зробити для себе демографічну проблему не такою гострою просто за рахунок розширення на схід. Тоді процес асиміляції мігрантів був би полегшений внаслідок спільної християнської традиції та звички до європейських норм життя, як це доказує практика асиміляції поляків у Франції та Німеччині. Звісно, цей варіант міг би якоюсь мірою бути прийнятним і для України. Але і тут виникає проблема для нашої держави – як це відіб'ється на внутрішньополітичному становищі країни, коли процес старіння населення і його депопуляції поєднується із еміграцією на Захід? А крім того – що чекає на нашу молодь у Європі, та й узагалі в сучасному глобалізованому світі?

Чи набудуть вони коли-небудь зарубіжне громадянство? Звісно, нинішня фінансово-економічна криза не сприятиме процесу інтеграції нової хвилі економічної міграції. Навпаки, у відповідь на стрімке збільшення іноземців Європі уже цілком реально загрожує наростання праворадикальної реакції. Хоч би що там говорили про високий рівень розвитку правової держави в Західній Європі, зазначає німецький дослідник Юрген Габермас, сучасна держава насамперед враховує свою власну національну специфіку: “Ця форма життя утворює політико-культурний контекст, у який мають бути вписані універсальні засади конституції, бо лише населення, яке звикло до свободи, може підтримувати життя інститутів свободи”.

Якою ж є вимога до населення, яке ще не мало змоги “звикнути до свободи”? Очевидно, ці мігранти мають усвідомити, що право на імміграцію та збереження своєї національної ідентичності неминуче наражається на перепону з боку такого самого права корінного населення (як усталеної політичної спільноти) на збереження цілісності своєї власної форми життя. Тож майбутньому громадянину дають зрозуміти, що він має бути готовим ідентифікувати себе членом уже існуючої історично сформованої національної спільноти, перейнявшись її минулим і майбутнім, сприймаючи беззастережно усталені форми її життя й ті державні та громадські інститути, у межах яких традиційно діють громадяни даного суспільства.

У толерантному суспільстві цей пункт не трактується як імперативна вимога до новоприбулого стати безликим конформістом. Навпаки, це спонукає його до якомога швидшого входження в мовне середовище й культуру країни-рецепієнта, а також до сприйняття як своїх власних тих демократичних інститутів, які сприяють вихованню громадян, здатних на прийняття автономних і відповідальних

суджень. Корінне населення теж налаштовують на те, що воно навряд чи зможе відмежуватися від іммігрантів муром “шовінізму добробуту” та етнокультурним бар’єром. Саме в такий толерантний спосіб формується в загальних рисах новий феномен світової спільноти, яка вже стає політичною реальністю в комунікаційних зв’язках співтовариства громадян світу.

Звісно, розвинуті країни очікують такої ж толерантної поведінки іммігрантів щодо культури та усталених звичаїв країни-рецепієнта. Неминучий процес інтеграції мігрантів в національну спільноту тої чи іншої європейської держави, на думку згаданого Бжезінського, “передбачає не тільки формальне прийняття громадянства і лояльність до певного спільного майбутнього – як це відбувається в Америці, – але також і щире прийняття спільного минулого, часто міфологічного. В Америці іммігранти зазвичай починають вважати себе американцями ще до того, як отримають громадянство. У Європі так відбувається набагато рідше, навіть у країнах, подібних до Франції, відомої своєю традицією мовної асиміляції. Для досить ізольованої і культурно унікальної Японії сама ідея прийняття мільйонів мігрантів є майже немислимою. У цих країнах національна історія, мова, культурна і релігійна ідентичність так тісно переплетені, що прийняття національного минулого має майже таке саме важливе значення для повної асиміляції, як і уявлення про спільне національне майбутнє”.

Тоді виникає законне запитання – якщо західні теоретики так добре аргументують необхідність толерантного діалогу культур в контексті мультикультурності, то чому ж на практиці політичні діячі заявляють, що мультикультурність не виправдала себе і закликають до політики “лібералізму з м’язами”? Тут, як мовиться, “диявол криється в деталях”.

Політичні діячі, як слідує з їхніх заяв, мають на увазі неприйняття тієї форми “радикальної багатокультурності” етносів, яка доводить до заперечення саме існування держави-нації в якості єдиного цілого і “заохочує сегрегацію” – тобто життя у відокремлених одна від одної етнічних спільнотах. Звісно, такі спільноти за умов наростання соціальних проблем можуть бути використані ідеологами екстремізму у своїх парткулярних цілях. Прихильники такого етнічного радикалізму, апелюючи на словах до справедливого гасла захисту національних меншин, у своїх практичних діях доводять справу до абсурдного їхнього протиставлення національній спільноті в цілому. Тим самим утверджується несправедливість щодо великої національної спільноти, щодо держави-нації. Це положення є вкрай важливим і для нас, оскільки обернення справедливості щодо національних меншин на несправедливість щодо української нації в цілому в контексті ба-

гатокультурності є гостро болючою проблемою для сучасного українського суспільства.

Окремо хотілося б сказати в цьому контексті про особливу роль і значення системи державної освіти у формуванні толерантної моделі нації і досягненні національного консенсусу в суспільстві. Члени спільноти неминуче мають осягнути спільність історичної долі та спільної загальнонаціональної культури, тобто досягнути порозуміння щодо свого минулого й сподівань на майбутнє, усвідомлення системи цінностей і почуттів, які пов'язують всіх громадян з рідним краєм. Тому немає чого дивуватися, коли після здобуття Україною незалежності завдання досягнення спільної громадянської й національної ідентичності було покладено на систему державної освіти та засоби масової інформації. І саме вони мусять доводити до громадськості імператив толерантності як безумовного принципу поведінки, який в етиці німецького філософа Канта розглядався як безумовне моральне веління, вічне і незмінне, що покладено в основу моралі. Це стосується як представників національної більшості, так і представників національних меншин. Іншого просто не дано.

Тим часом станом на початок 2011 р. події в Єгипті та Тунісі створили проблему для Європи, куди спрямувалися хвилі нелегальних іммігрантів. Першій дісталася Італія, яка оголосила режим гуманітарної катастрофи. З 9 лютого на італійський острів Лампедуза прибуло близько 3 000 біженців із Тунісу, яких розміщують у спеціальних таборах. Рим звернувся до Євросоюзу з проханням допомоги в охороні морського кордону, а також направив до Тунісу своїх правоохоронців, щоб заблокувати потік нелегалів. Влада Італії виходить з того, що причиною масового рушення є те, що система контролю еміграції в Тунісі розвалюється і подібні проблеми можуть виникнути в інших країнах Близького Сходу.

Європейцям довелося згадати, що під час Третього саміту країн ЄС і Африканського союзу в Тріполі (29 листопада – 1 грудня 2010 р.) лідер лівійської революції Муамар Каддафі виступив із заявою: “Лівія бере на себе зобов’язання зупинити нелегальну міграцію, якщо Європа надаватиме їй матеріальну

допомогу в розмірі п’ять мільярдів євро щорічно, а також технічну підтримку”. Це було не перше звернення. Ще до того – 31 серпня 2010 р., перебуваючи з візитом в Італії на святкуванні другої річниці укладення двостороннього договору про дружбу, він заявив: “Це в інтересах європейців, оскільки завтра, з прибуттям мільйонів голодних і неосвічених мігрантів, Європа може стати Африкою”. Тоді ж він прочитав у Римі лекцію, де виклав своє бачення майбутнього в тому розумінні, що “іслам повинен стати релігією всієї Європи”.

Варто зазначити, що в 2010 р. Лівія – основний перевалочний пункт на шляху африканських мігрантів у Європу – законодавчо занесла нелегальну міграцію до розряду кримінальних злочинів. Але тоді представники Євросоюзу розцінили вимоги Каддафі щодо фінансування як “перебільшені” і погодилися лише на виділення 50 млн. євро на дворічну міжнародну програму боротьби з нелегальною міграцією. До того ж, раніше Швеція відмовилася продати Лівії патрульні літаки, які можна було б використовувати для виявлення у Середземному морі кораблів з іммігрантами. Це викликало негативну реакцію лівійського лідера: “Що це за співробітництво?”.

Висновки. Комплекс проблем, окреслених у нашому аналізі, засвідчує, що не спрацював не політичний курс на мультикультурність та взаємну толерантність, а зазнав невдачі оптимістичний і дещо наївний погляд на цю проблему. Судячи з усього, для вирішення проблеми мультикультурності необхідна як мінімум зміна декількох поколінь, тривала і копітка освітня робота. Врешті-решт, розуміння того, що формування мультикультурного суспільства – це не асиміляція, не розкоцегарювання “плавильного котла”, а тривала адаптація й справжня інтеграція зі збереженням етнічної й культурної ідентичності при взаємній повазі культур і звичаїв одне одного. Оце й буде втіленням толерантності на практиці.

Література

1. Кремень В. В. Якісна освіта і нові вимоги часу / В. В. Кремень // Педагогічна і психологічна наука в Україні. Теорія та історія педагогіки. — К. : Педагогічна думка, 2007. — С. 11.

КРЕМЕНЬ В.Г.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ИМПЕРАТИВ: НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Статья посвящена проблеме толерантности как императиву. Акцент сделан на национальной идентичности в эпоху глобализации.

Ключевые слова: императив, национальная идентичность, глобализационные процессы, европейские ценности.

KREMEN V.G.

TOLERANCE AS IMPERATIVE: NATIONAL IDENTITY IN THE EPOCH OF GLOBALISATION

The article is dedicated to the problem of tolerance as an imperative. The emphasis is made on the national identity in the epoch of globalization.

Key words: imperative, national identity, globalization processes, European values.